

EZERHÉTSZÁZNYOLCVANKILENC

Julius 14.-én a francia nép s velük az emberiség azokra a hő-
sökre és tömegekre emlékezik, akik százötven évvel ezelőtt megfo-
galmazzták és vállalták napjaik feladatát: a modern polgári társa-
dalom felszabadítását és megteremtését. Ez alkalommal a Korunk
is „vigyázó“ szemét azokra az 1789 körüli „franciaországi válto-
zásokra“ veti, amiket Bacsányi egyik versében, kora egészét össze-
fogó átérzéssel ragadott meg és üdvözölt, felismerve bennük a tör-
ténelmi figyelmeztetést és a kortársi, emberi feladatot. Híven a
XVIII. századbeli magyar szellemiség legjobb hagyományaihoz, a
Korunk munkatársait sem kötelezhette más, mint szemügyre venni
1789 örökségét és utalni ez örökség még mindig időszerű eszményei-
ből fakadó kortársi és emberi feladatokra.

AZ ANCIEN RÉGIME UTOLSÓ ÉVTIZEDEI

A francia forradalom értékelésénél óvakodnunk kell a modern társa-
dalmi harcok fogalmait visszavetíteni azokra az eseményekre, melyeknek
a világ már 150. évfordulóját ünnepli. A régi rend összeomlását nem a
„kizsákmányoltak“ lázadása a „kizsákmányolók“ ellen idézte elő. A
francia forradalom korántsem a korgó gyomor forradalma, hanem sokkal
inkább az evés közben megjött étvágyé; hiszen ha céljait és eredményeit
tekintjük, első látásra kitűnik, hogy elsősorban a gazdag polgárság hatal-
mát szentesítette, azét a polgárságét, amely hihetetlen ügyességgel tudta
maga köré gyűjteni az elgyengült, visszaélései és kiszípolozó adópoliti-
kája miatt mind hevesebben gyűlölt kényuralmi rendszer összes ellensé-
geit: a városi szegénységet és elsősorban a valóban „kizsákmányolt“ pa-
rasztságot. A parasztot hárman is nyúzták: a földbirtokos, akinek még a
paraszt tulajdonban levő földek fölött is hűbéri eredetű jogai voltak s a
klérus és az állam. A paraszt adót fizetett, munkaszolgáltatással tarto-
zott, dézsmát adott s szinte egyedül viselte az összes közterheket. Ilyen
körülmények között a falvak nyomora idült betegségévé lett a tőkés gaz-
dálkodás küszöbén álló francia társadalomnak. Már *La Bruyère* is rámu-
tatott a *Caractères* egy fejezetében, mely az egész 17. századbeli klasszsi-
kus irodalomnak egyetlen a nép bajaival foglalkozó passzusa:

„Falvainkban vadállatok élnek, hímek és nőstények; feketék, elkínzottak,
naptól felporzszeltek; oda vannak kötve a földhöz, amelyet legyőzhetetlen ko-
noksággal turnak, forgatnak; valami tagolt hangot is hallatnak; amikor két-
lábba emelkednek látod, hogy arcuk emberi és valóban emberek. Éjszakára kuny-
hókba húzódnak, ahol fekete kenyéren és gyökereken élnek. A többi embert
megkímélik a megélhetésükhöz szükséges vetés, szántás és aratás fáradságá-
tól, megérdemelnék hát, hogy ne lássák hiányát annak a kenyérnek, amit ők ve-
tettek“. (*La Bruyère: Les Caractères, 1688*)

A parasztok nyomorának egy másik oldalát mutatja be J. J. *Rous-
seau* egy ifjúkori élménye:

„Hosszú barangolás után betértem egy parasztházba, holtfáradtan és
farkas-éhesen. Azt hittem, hogy itt is úgy van, mint Svájcban vagy Genfben,
ahol minden jómódú embernek módjában áll vendégbarátságot gyakorolni.

Fizetség ellenében ebédet kértem a paraszttól. Lefölözött tejet és durva kenyéret adott és azt mondta, hogy nincsen más élelmiszere. Elvezetett ittam a tejet és ettem a kenyeret, szalmástól, mindenestől. De ez nem volt elegendő a magamfajta kimerült embernek. A paraszt fürkészve figyelte viselkedésemet és végül is úgy találta, hogy éhségem valódisága bizonyítéka szavaim őszinteségének. Azt mondta: látja, hogy becsületes, jó fiatalember vagyok, aki nem azért jött, hogy kikémlelje és elárulja; felnyitott egy rejtett csapóajtót a konyha mellett és pár pillanat múlva szép buzakenyérrel megkezdett, de igen étvágygerjesztő sonkával és borosüveggel tért vissza. Ez utóbbi láttán őszintebben örvendtem, mint a többi együttvéve. Jó rántottát is sütött s én mindebből olyan ebédet csaptam, melyhez fogható csak vándorlegény ismerhet. Amikor fizetésre került a sor, a paraszt újból nyugtalanná és félénk-ké vált; nem akarta pénzemet elfogadni és nagy zavarral toltta el magától kezemet. A legfurcsább az volt, hogy el sem tudtam képzelni, mitől fél olyan nagyon. Végre megoldódott a rejtély: egész testében remegve ejtette ki ezeket a szavakat: adóhivatalnok, végrehajtó. Elmondta, hogy borát az itladó miatt rejtgeti, kenyerét a fejadó miatt s tönkre jutna, ha megtudák, hogy nem fenyegeti éhhalál. Mindaz, amit nekem ezekről a dolgokról elmondott és amiről eddig nem is hallottam, soha el nem muló benyomást keltett bennem. Ez volt a csirája annak a gyűlöletnek, amit később a nép sanyargatása és sanyargatói szívében keltettek. Ez a különben jómódu ember nem mert megenni azt a kenyeret, amit homloka veritékével szerzett és csak úgy menekülhetett meg az anyagi romlástól, ha a körülötte uralkodó nyomor külső jeleit szinlelte. Felháborodottan és megilletődve hagytam el házát és sorsát fájlalva ennek a szép vidéknek, amelyet a természet csak azért halmozott el ajándékaival, hogy azok barbár adóbérlők martalékává legyenek". (Rousseau: Confessions L. IV.)

Érthető, hogy ilyenformán még a parasztságnak viszonylag jobb anyagi körülmények között élő része is kibírhatalannak találta a rendszert. A bírálat szelleme természetesen mégsem köreiben talált első híveire és hirdetőire, hanem a polgárok között, akiknek elnyomottsága egészen más jellegű. A városi polgárság a korona segítőtársa volt, mindaddig, míg az a hűbérurak erejét igyekezett megtörni. A központosított hatalom már szinte egyenlő erejű két osztály: a nemesség és a polgárság között tartotta egyensúlyban a mérleget. A polgári öntudat gyors növekedését a francia irodalom íróinál is megfigyelhetjük. Moliérenél, aki maga is polgári származású, alig dőnhetjük el, hogy *Urhatnám Polgárját* azért találja-e nevetségessnek, mert tudatlan és esetlenül utánozza a nemesek előkelő modorát, vagy azért, mert egyáltalán utánozni akarja. La Bruyérenél már megjelenik a hatalmának tulontul is tudatában levő polgár: kövéren, pirosposzsgásan, közönségesen, „modortalanul“, akit azonban mindenki körülrajong, mert „gazdag“. A 18. század polgára már nemcsak gazdag, hanem személyében is különbnek érzi magát a nemesnél. Egy emigráns arisztokrata emlékiratai tanuskodnak arról, hogy nem mindig joggal:

„A bourgeois általában jó nevelést kaptak. Erre nagyobb szükségük is volt, mint a nemeseknek, aki közül egyesek, gazdagságuk és születésük következtében érdem és tehetség nélkül jutottak a királyság legmagasabb állásaiba. Páris és a nagyvárosok polgárai felülmúlták az udvari nemeseket vagyonban, tehetségben, egyéni érdemekben. A kisvárosokban ugyancsak többet értek, mint a vidéki nemesek. A polgár tudatában volt fölényének, mégis súlyos megaláztatásokat kellett elszenvednie. Tiszt csak nemes ember lehetett, magasrangú hivatalnok csakugy és a püspököket szintén csak a nemesség sorából választották“. (Marquis de Bouillé: Mémoires.)

A polgárt folytonos megalázások érték:

„A már egyetemes hírnévnek örvendő d'Alembert egyszer Mme du Defandnál volt, Hénault parlamenti elnök és a grófnő unokaöccsének, de Pont de Veylenek a társaságában. Egy Fournier nevű orvos lépett a szalonba, aki

érkezésekor Mme du Deffandot így köszöntötte: „Asszonyom, van szerencsém mély hódolatomat kifejezni”, Hénault elnököt: „Uram, van szerencsém Önt alázatosan üdvözölni”, de Pont du Veylet: „Alázatos szolgája vagyok” és végül d’Alembert-t: „Jé napot, uram!” (Champfort: Anecdotes.)

Valószínű, hogy a békés természetű d’Alembert észre sem vette ezt a sértő megkülönböztetést. De egy hasonló esetben a maró szelleméről híres Piron keményen visszavágott:

„Egy bankárnál volt hivatalos vacsorára és az egyik előkelőség udvariasan előre tuszkolta az ebédő terem ajtajában. A ház ura közbelépett: Főlölesleges ez a körülményeskedés, gróf ur, — mondta — csak egy íróval van dolga. Piron észrevette, hogy becsmérik, fejébe nyomta kalapját s így szólt: „Most már tudjuk egymásról, hogy mik vagyunk, tehát rangomhoz illően előre megyek” — és belépett az ebédlőbe“.

Természetesen többről volt itten szó, mint a társadalmi formák és az illem kérdéseiről. Az Ancien Régimenek nem legkisebb ellentmondása a gazdasági tényezők fontossága és a gazdasági ténykedés megvetettsége közötti kiáltó ellentét. A háborúk már piacokért, gyarmatokért, kereskedelmi szerződésekért folytak, de az a francia nemes, aki magát kereskedelemre vagy iparra adta, mégis közrendiüvé süllyedt. Ilyenképpen lett a francia polgárság egyik forradalmi jelszava, amit első sorban az angliai száműzetéséből hazaérkező Voltaire hirdetett, a kereskedelem és az ipar dicsérete:

„Az angol kereskedő jogosan hasonlítja össze magát a római polgárral. A lordok ifjabb testvérei nem vetik meg a kereskedelmet. Milord Townshend államtitkár öccse megelégszik ezzel a címmel: kereskedő a Cityben és miközben milord Oxford Angliát kormányozza, egyik fivére Aleppóban kereskedelmi ügynök.

Franciaországban, az márkí, aki csak akar. Aki pedig „ac“-kal vagy „ille“-jel végződő név és költeni való pénz birtokában Párisba jön, büszkén mondhatja magáról: „az olyan előkelő ember, mint én“. A kereskedő annyit hallja becsmérelni foglalkozását, hogy végül ostobán maga is pirul miatta. Én pedig nem tudom, hogy ki hasznosabb az állam szempontjából, a bőven rizsaporozott nagyur, aki pontosan tudja, hogy a király mikor kél és mikor fekszik, aki előkelő modorban játsza a rabszolga szerepét a miniszterek előszobáiban, vagy pedig a kereskedő, aki gazdaggá teszi az országot, aki irodájából Suratnak és Kairónak ad utasításokat és elősegíti a világ boldogulását“.

(Voltaire: Lettres Anglaises X. levél.)

A Csatornán túlról hozott eszmék és a csatornán tulról érkező gépek: a water-frame, a mule jenny, a spinning-jenny, és főképpen a „pompe á feu“, a kezdetleges gőzgép, megváltoztatták Franciaország gazdasági szerkezetét. Az ipari forradalom, amely ekkor Angliában már „teljes gőzzel“ folyt — a gőzgép nagy szerepéről lévén szó, több ez itt, mint képes kifejezés — Franciaországban csak a 19. század első felében került a sor. De kezdeti jelenségei már a politikai forradalom előtt mutatkoztak. Maga a nagyipar, a királyi manufaktúrák formájában már XIV. Lajos uralkodása alatt megszületett, hála Colbert iparpártoló gazdaságpolitikájának. Azonban ezt a nagyipart az állami védelem legalább annyira elnyomta, mint amennyire támogatta, mivel a céhrendszer szellemében készült előírások rendkívül aprólékos intézkedéseikkel és szigorú ellenőrző rendszerükkel már a kisipari termelést is zavarták, hát még a nagyipart. A kohászat és a szénbányászat Északfranciaországban ennek ellenére komoly méretekben fejlődött: a most *Creusot* nevet viselő kohászati központ állapotáról egy 1787-ből származó ellenőri jelentés a következőket mondja:

„A négy magaskemence évi termelése tizmillió font öntöttvas, kemencén-

ként két és egynegyed millió. A tengerészeti minisztérium szükség esetén 2000 ágyúcsövet öntethet a montcenisi üzem egyévi termeléséből. Mig a királyság többi üzemében vizierőművek hajtják a fujtatókat, kalapácsokat és furókat, addig itten erre a célra gőzgépek szolgálnak. Azok a vasutak, amiket angol mintára Montcenisben építettek, akárcsak a gőzgépek, első látásra igen költségeseknek tűnnek, de meg kell figyelniük, hogyan huz a síneken egyetlen ló annyi terhet, amennyihez különben ötre lenne szükség s meggyőződünk, hogy a befektetés kifizetődő”.

Kezdetleges mezőgazdaság, melynek áldozata az elnyomorodott paraszt, élénk külkereskedelem és kezdődő iparosodás: ezek a forradalom előtti Franciaország gazdasági alapjai. Ijesztőre duzzadt, nagyrészt élősdli államapparátus, indokolatlan előjogok és kihívó gőg a nemesség körében, értéke és hatalma tudatában élő polgárság, amely nem hajlandó tovább a második, sőt harmadrangu „alattvaló” szerepére, elkeseredett, de politikailag önállóan tehetetlen parasztság, egyelőre kisszámú, külön érdekei tudatának még hijján levő városi munkásság: ezek a társadalmi sakktabla alakjai a felvilágosodás idejében. Ezekre kell gondolnunk, amikor a kor irodalmi és eszmei áramlatait kutatjuk. Innen származik a 18. század sajátos szelleme, amit közel husz évvel a forradalom előtt Diderot így határoz meg:

„Minden századnak meg van a maga jellemző szelleme. Ugy látszik, hogy a mi századunké a szabadság. A babona ellen indított első támadás vad és mértéktelen volt. Ha az emberek bármilyen formában meg mérték rohanni a vallás sorompóját, amely pedig a fennálló rend leghatalmasabb védelmezője, akkor nincs már számukra megállás. Azok, akik fenyegető tekintetet fordítottak az égi tekintély felé, a következő pillanatban már kikerülhetetlenül a földi hatalom ellen fognak fordulni. Az emberiséget visszatartó és szorító kő kétágu: az egyik nem engedhet, anélkül, hogy a másik el ne szakadjon. Ebben a helyzetben vagyunk és ki a megmondhatója, hogy mindez hová juttat bennünket... Olyan válsághoz közeledünk, amely a szabadsághoz vagy rabszolgasághoz vezet... Jólási képességünk felett léteznek bizonyos lehetőségek. Maga a pillanat fejleszti ki őket. Ami engem illet, tagadom, hogy más körülmények között megszülethettek volna elmémben azok a gondolatok, amiket most táplálok. A felvilágosodott nép ezerszer könnyebben visszatér a barbársághoz, mintsem hogy egyetlen lépéssel közeledjék a polgárosuláshoz. Valóban úgy látszik, hogy minden dolognak, úgy a jónak, mint a rossznak, meg van a maga beérési ideje. Amikor a jó eléri tökéletességi fokát, rosszá kezd válni; amikor a rossz teljes, a jó felé közeledik”. (Diderot: Lettre á la Princesse Dashkoff. 1771.)

Diderot jogosan céloz itt arra, hogy tulajdonképpen nyert csata után mer ilyen merészen beszélni. Ekkor már mögötte volt a felvilágosodás hadjáratának döntő szakasza. A hadjárat első nagy csatája az ész szabadságharca volt. Majd a győzelmes ész ítélőszéke elé idézte az elavult rendet és marasztaló ítéletet mondott hibái és visszaélései felett. Küzdelem a kaszt-rendszer, a nemesi előjogok, a kiváltságosak adómentessége, az államvallás egyeduralkodása, a lelkiismereti kényszer, a vallási kisebbségek (protestánsok és zsidók) elnyomása, a lakosság 90 százalékát magába foglaló Harmadik Rend politikai kisémmizése, a barbár közigazgatási és igazságszolgáltatási rendszer ellen. Ezek a felvilágosodás irodalmának fő témái Montesquieu Perzsa leveleitől az Emberi jogok nyilatkozatáig. A harc, első szakaszában, titkos volt. Földalatti fegyverei, kéziratok, külföldről becsempészett füzetek. Az írók, az elnyomó intézkedésekre fondorlatos fogásokkal válaszoltak:

„Marmontel fiatalkorában igen kereste a szellemességéről és hitetlenségéről híres Boindin társaságát. Az öreg ur azt mondta neki: — Találkozzunk a Procope kávéházban. — De ott nem lehet filozófiai kérdésekről beszélni —

vetette ellen Marmontel. — Dehogyan nem, válaszolta Boindin, csak éppen külön nyelvet, olyan tolvajnyelv-félet kell használnunk.

Össze is állították nyelvüket. A lelket Margotnak nevezték, a vallást Ja-vottenak, a szabadságot Jeannetonnak, az Urat pedig Monsieur de l'Étrenek (Lény urnak). Így elvitatkoztak és igen jól megértették egymást. Egy gyanús külsejű, fekete ruhás ember végighallgatta beszélgetésüket és ezekkel a szavakkal fordult Boindinhez: „Nem lenne szíves megmondani, uram, hogy ki is az a Monsieur de l'Étre, aki oly gyakran viselkedik rosszul és akivel Ön olyan elégedetlen?” „Uram, válaszolta Boindin, egy rendőrkémről beszélgetünk.” Képzhetjük, milyen harsogó nevetésbe törtek ki a hallgatók: maga a kérdező volt rendőrkém. (Champfort: Anecdotes.)

A felvilágosodás szelleme mindinkább tért hódított. Az Enciklopédia megjelenése a fővárosban szentesítette azoknak az eszméknek a győzelmét, amelyek addig csak csempészúton terjedhettek. A felvilágosodás irodalma, tudományos és esztétikai teljesítményei mellett, két nagy dolgot cselekedett: felállította az ancien régime „visszaéléseinek” pontos kataszterét és az éssen alapuló állam eszményképét. Viszont a „hagyomány, a tekintély és az előítélet” alvilágában nem tudott könnyen járható utat mutatni az egyenlőség, a felvilágosodás és az igazi erkölcs eliziumi mezője felé. A megoldások terén több nemes, de veszélyes tévhitet terjesztett, mint helyes felismerést. A felvilágosodás illúziói az ész jóindulatú, de naiv tulbecsüléséből származnak. A francia írók azt hitték, hogy ha az „emberek”, a kiváltságok haszonélvezőit is beleértve, meggyőződnek a reformok szükségességéről és belátják a fennálló rend hibáit, akkor kiküszöbölésükre még súlyos áldozatok árán is rászánják magukat. Műveikben sok a bűnösök belátására való hivatkozás és (legalább is elejnté) kevés a harci jelszó és az érdekelték önvédelmi küzdelmére való felhívás. Voltak olyan évek, amikor a nemesség számottevő rétegeinek viselkedése táplálta ezeket a reményeket, valamint egyes „felvilágosodott abszolutista” uralkodók reformtörekvései is.

Ségur gróf például így festi a nemesség lelkiállapotát:

„Nevető gonyolói voltunk a régi dávatoknak, a hüberi gögnek, őseink nagyképmű illemszabályainak; minden ódon dolgot nevetségesnek és kényelmetlennek találtunk. Ugy éreztük, hogy lelkesen el kell fogadnunk azokat a bölcsészeti tanításokat, amiket szellemes és merész irodalmárok terjesztettek. Voltaire eluralkodott elménken és Rousseau meghódította szívünket; halig titkolt élvezettel figyeltük, hogyan ostromolják azt az öreg épületet, amelyet jómagunk is furcsának és nevetségesnek tartottunk... Egyszerre élveztük a patriciátus előnyeit és a plebejusi filozófia kellemetességeit”.

A nyolcvanas években bekövetkezett az idillikus remények pusztulása. Rousseau egyik hí tanítványa, L. S. Mercier megszólaltatta a kiábrándult felvilágosodást, amely belátja, hogy nem lehet a meglévőt javítani anélkül, hogy az újjáépítés előtt lerombolnák a régi épületet.

„Bármily hévvel kívánjuk, hogy minden barbárság eltűnjék és hogy a jó, a felvilágosodás e késői gyümölcse elfoglalja végre annyi tévedésünk helyét, ez a város még mindig ragaszkodik mindazokhoz az alacsony és kicsinyes eszmékhez, amiket a tudatlanság századai szálltak. Nem tud tőlük megszabadulni, mert ugyyszólván salakjával együtt öntötték.

Az elszaporodott tulkapások megmaradnak, mert a hatalom zálogának: a vagyonnak kisszámú birtokosa számúzi az egészséges és új eszméket, a változtatás elveit és nem hallgatja meg a közönség kiáltását. Hiába támadjuk a hazugság épületét. At akarjuk építeni? Kinosabb feladat ez új épület emelésénél... A könyvek tele szebbnél-szebb eszme-futtatásokkal, de bármely jó intézkedés megvalósítása már leküzdhetetlen akadályokkal találkozhat”. (Mercier: Tableau de Paris, előszó 1781.)

Ettől a kemény hangtól már rövid az út az erőszakos változtatás

gondolatáig és a nyolcvanas évek vitáiban kényszerítő erővel merül fel a gondolat, hogy az elavult rend gordiuszi csomóját karddal kell kettévágni. Forradalmi jóslásokkal már a századközép óta találkozunk. „Boldogok a fiatalok, — mondta Voltaire 1760 körül, — mert gyönyörű és borzalmas dolgokat fognak megélni.“ *D'Argenson* gróf, XV. Lajos elégedetlenkedő minisztere harminc évvel a forradalom kitörése előtt ezt jegyezte fel naplójába:

„Elmult már az imádat ideje. Látom, hogyan csökken napjainkban a népek szeretete és tisztelete a rendszer iránt. Ma az összes rendek egyaránt elégedetlenek. Mindenütt gyűl a robbanó anyag. Egy felkelés lázadásba csap át, a lázadás teljes forradalomba. A nép tribunusokat fog választani, konzulokat és megfosztja a királyt és minisztereit attól a túlzott joguktól, hogy ártsanak“.

Amit *d'Argenson* csak megsejt és sejtett, az leplezetlenül jelentkezik Beaumarchais szindarabjaiban. A *Figaro házasságának* ötödik felvonásbeli nagy magánbeszéde már kikiáltja a forradalmi polgár egész megsértett gögjét és tettekre kész öntudatát:

„Nem, Gróf uram! azért sem lesz az Öné a menyasszonyom! Ön nagy ur és ezért azt képzeli, hogy lángész! Nemesség, gazdagság, állás, rang — mind ez elbizakodottá teszi. De mondja csak, mit tett Ön ennyi előnyért? kegyeskedett megszületni, semmi egyebet. Nekem pedig, csak hogy pusztán megéljek, több számításra és tudományra volt szükségem, mint amennyivel Spanyolországot több mint százéve kormányozzák. Velem akar Ön megmérkőzni?“

Van-e különösebb sors az enyémnél? Nem tudom, kinek a fia vagyok. Zsiványok raboltak el és erkölcsükben neveltek fel. Megundorodom tőlük és becsületes mesterség után nézek, de mindenütt elutasítanak. Vegytant tanuló, gyógyszerészetet és sebészetet, orvos akarok lenni és egy előkelő ur teljes befolyásával is csak állatorvosi-oklevelet tud nekem szerezni. Megunom a beteg állatok szomorítását és az ellenkező mesterségbe kezdek: felcsapok vigjátékírónak. Inkább felkötöttem volna magam ehelyett! Összetákolok egy bohózatot a hárem erkölcséről. Azt hiszem, hogy keresztény spanyol szerző lévén, minden aggály nélkül ócsárolhatom Mohamedet. Hát nem tudom kinek a követe panaszt emel, hogy szavaim sértik a Fényes portát, Perzsiát, az indiai félsziget egy részét, Barkát, a tripoliszi, tuniszi, algeriai és marokkói királyságokat; és az én komédiám máglyára kerül, azoknak a mohamedán fejedelmeknek a kedvéért, akik közül, úgy hiszem, egyik sem tud olvasni s minket „keresztény kutyáknak“ neveznek és alaposan megostoroztatnak, ha csak kezük közé esünk. Hja! ha a szellemet nem tudják lealacsonyítani, legalább megkínózzák. Nyomorba jutottam, arcom beesett, házbért kellett volna fizetnem; már láttam közeledni a végrehajtót parókában, a füle mellé dugott tollal. Ijedtemben nekirugaszkodtam a munkának. Közgazdasági kérdések voltak napirenden; minthogy nem szükséges birni azzal, amiről értekezünk, tanulmányt írtam a pénz értékéről és hozamáról, pedig egyetlen garasom sem volt. Csakhamar egy bérkocsiból láthattam, hogyan ereszkedik le előttem az egyik erősség felvonóhidja, melynek bejáratánál maradt reményem és szabadságom. Bár csak kezem közé kerithetném egyikét azoknak a mulandó hatalmu minisztereknek, akik olyan könnyedén teszik a rosszat, olyankor, amikor hosszas kegyvesztettség már megtörte a gögjét és megmondanám neki..., hogy a nyomtatott számárságok csak ottan számítanak, ahol akadályozni akarják terjesztésüket, és hogy a gáncsolás szabadsága nélkül mitsem ér a hízog dicséret és hogy a kicsiny írásoktól csak a kicsiny emberek rettegnek... Végre megunták, hogy magamfajta éhenkorászt ingyen tápláljanak és egy szép napon az uccán találtam magamat. És mert az embernek akkor is ennie kell, ha éppen nincsen börtönben, újra megfaragom tollamat és megkérdem, hogy milyen kérdés van napirenden? Azt a választ kaptam, hogy gazdaságos remeteségem ideje alatt Madridban bevezették a termékek szabad árusításának olyan rendszerét, amely a sajtótermékekre is vonatkozik. Ugyanis, feltéve, hogy irataimban nem beszélek sem a felsőségről, sem a vallásról, sem a politikáról, sem az erkölcsről, sem a tisztviselőkről, sem az ope-

ráról, sem a többi színházakról, sem senki olyanról, aki valamit számít, akkor mindent szabadon közzétehetek, két vagy három ellenőr szorgos felügyelete alatt”.

Mi sem természetesebb annál, hogy ennek a darabnak előadását nem engedélyezték. Mikor azután mégis színpadra került, nem utolsó sorban igen magas állású személyek közbenjárására, mindenki érezte, hogy ez valami egészen újat jelent. Valóban, a Figaro házasságának nyilvános előadása a forradalom első sikere, 1784-ben.

A polgárság elégedetlenségéhez, a parasztság általános nyomorához hatalmas gazdasági válság járult az *États Généraux* összehívásának évében, 1789-ben, amelyet az Angliával kötött kereskedelmi szerződés és a rossz termés idézett elő. A királyság engedett a nyomásnak, de rögtön vissza akarta vonni a reformokat. A városi munkanélküliek, az éhező kisemberek tizezrei rohamcsapatokba tömörültek és a Harmadik Rend képviselői azon vették észre magukat, hogy hadseregük van. Az elhuzódó tárgyalásokat a nép meguntta és cselekedett — így történt, hogy 1789 július 14-én a párizsi tömegek megostromolták és lerombolták a kényuralom gyülölt jelképét: a Bastillet. (Csehi Gyula)

TABARANT: 1789 JULIUS 14

Tabarant *Virradat* című könyvének utolsó fejezetét közöljük a következőkben. Ez az 1893-ban megjelent regény, melyet szerzője az idén, a francia forradalom 150. évfordulója alkalmából átdolgozott kiadásban jelentetett meg, egyik igen érdekes téméke a forradalom éveit tárgyaló szépirodalomnak. Tabarant, a külvárosi Párisnak és a város történetének kitűnő ismerője regényében a Bastille falai körül elterülő Saint-Antoine negyed szatócsainak, mesterembereinek és munkásainak emelt emléket. Az ő életükről, szenvedéseikről, gondolkodásmódjukról és az 1789-es eseményekben játszott hősies szerepükről mesél zamatos népi nyelven, amit a kor nagy ábrázolóinak: Merciernek és a különönc Rétif de la Bretonne-nak műveiből s a ma is élő népnyelv tanulmányozásából alakít. Az itt következő rövid, önálló rész a könyv két nagy erényét érzékelteti: a kisemberek világának életteljes ábrázolását a nagy történelmi események sodrában és a francia nép nemes hagyományainak a művészi ujjátelemtés eszközével való ápolását.

Es ime, vége szakadt minden türelemnek és a düh rázza, forralja, ragadja magával a fellázadt Párizs mindig tettekre kész ijesztő tömegeit. Száz-ezer ember tapodja most a bástyák és a place Saint Antonie kövezetét és a zsvaj viharos üvöltése fölé egyetlen uralkodó kiáltás emelkedik: „A Bastillehez!” Az Összefogás nagy kiáltása ez, melyet ugyanabban a pillanatban, mint valami titokzatosan megállapított jelszót, az egész város hallat. „A Bastillehez! A Bastillehez!” A nép már nem elégszik meg azszal, hogy kézben tartja a fegyvert, használni akarja és most rohamra indul. Ki merné azt ajánlani a lándzsás embereknek, hogy tegyék le lándzsáikat és a puskás férfiaknak, hogy dobják el lóporos szaruikat?! Bár a Bizotmány, melyet megijesztett a felhívására hirtelen előtűnt polgárhadsereg, ellenkezett, a választók és a kerületi vezetők fejükbe vették, hogy a Bastille hadianyagának kiadatását követelik és a tömeg elkeseredettsége annyira merésszé tette őket, hogy a várat haladéktalanul birtokba akar-